

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

TEREZIÁNSKÝ ÚSTAV ŠLECHTIČEN
V LETECH 1755 - 1852

Vedoucí práce: Mgr. Zdeněk Bezečný, Ph.D.

Autor práce: Jana Charvátová

Studijní obor: Historie

Ročník: 5.

2011

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným stanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponenta práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích, 6. ledna 2011

.....
Jana Charvátová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své rodině za nekonečnou trpělivost a podporu při studiu. Děkuji také Mgr. Zdeňku Bezeckému Ph.D., který práci vedl, za jeho připomínky, rady a doporučení. Pracovnicím Národního archivu Praha tímto upřímně děkuji za jejich ochotu a vstřícnost. V neposlední řadě patří velké díky Tereze Střelbové za její optimismus a pomoc.

Anotace

Předkládaná bakalářská práce s názvem *Tereziánský ústav šlechtičen v letech 1755 – 1852* si vytkla za cíl představit badateli doposud opomíjenou instituci založenou císařovnou Marií Terezií v polovině 18. století. Tereziánský ústav šlechtičen je v této práci nahlížen především jako příklad zařízení, které pečovalo o neprovdané dcery z urozených aristokratických rodin.

Na základě archivních pramenů a literatury se snaží vylíčit historii Tereziánského ústavu, důraz je kladen na období korespondující s jeho založením a obdobím před dlouhou érou neobsazeného postu abatyše, tedy první polovinu jeho existence. Klíčové a prestižní funkci abatyše ústavu je rovněž věnována pozornost. Stranou nezůstanou ani závazná pravidla řídící přijímání jednotlivých šlechtičen a běžný chod Tereziánského ústavu.

Annotation

This bachelor's work called Theresian asylum for noblewomen in the years 1755 - 1852 is going to introduce this to date neglected institution, which was found by empress Maria Theresa in the middle of the 18th century. In this work Theresian asylum of noblewomen is above all seen as an example of the institution, which took care of unmarried daughters of noble aristocratic families.

The work is based on archive sources and literature trying to explain history of the Theresian asylum, emphasis is placed on the period related to its founding and to the period before the long era, in which the position of abbess was not taken - it was in the first half of its existence. The key and prestigious position of the abbess is also mentioned. The binding rules connected with the recruitment of the noblewomen and usual run of the Thersian asylum will not be left without attention as well.

Obsah

1. Úvod	7
2. Dámské šlechtické ústavy v zahraničí a v Českých zemích	10
3. Komplex budov Tereziánského ústavu šlechtičen	16
3.1. Stavebně historický vývoj v prostoru Tereziánského ústavu	16
3.2. Kaple Všech svatých	18
4. Abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen	20
4.1. Abatyše Tereziánského ústavu od jeho založení do roku 1852	22
4.2. Marie Anna Habsbursko-Lotrinská, první abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen	24
5. Život v Tereziánském ústavu šlechtičen z pohledu normativních pramenů	27
5.1. Pravidla přijetí	27
5.2. Předepsané modlitby	28
5.3. Společenský život	29
5.4. Oděv	30
5.5. Dočasné opuštění ústavu	30
5.6. Návštěvy v Tereziánském ústavu šlechtičen	32
5.7. Očekávané chování dam a postihy	32
5.8. Sloužící Tereziánského ústavu šlechtičen	33
5.9. Prebendy	34
6. Závěr	36
7. Použité prameny a literatura	38
8. Seznam příloh	40

1. Úvod

Ve své bakalářské práci jsem se rozhodla přiblížit dějiny významné instituce, jejímž hlavním posláním bylo zajištění finančního zabezpečení a udržení společenského postavení neprovdaných šlechticů. Tereziánský ústav šlechticů byl založen císařovnou Marií Terezií v roce 1755 a dámy předních aristokratických rodů zde působily nepřetržitě po dobu sto šedesáti tří let. Jeho existence skončila až se vznikem první republiky, tedy v roce 1918.¹ Tato práce postihuje období od založení ústavu do roku 1852, kdy z důvodu uzavření sňatku abdikovala abatyše Marie Karolina a tento přední post zůstal na delší čas neobsazen.

Heuristicky práce vychází z fondu Tereziánského ústavu šlechticů, který je deponován v Národním archivu v Praze. Fond čítá celkem 15 kartónů a obsahuje značné množství pramenů a dokumentů v německém jazyce, které se týkají zřízení ústavu. Dále například normativní prameny upravující přijímání šlechticů, jejich následná práva a povinnosti. Je možné zde najít také prameny týkající se hospodaření ústavu a soupisů majetku. K dispozici jsou zde badatelům rovněž materiály s informacemi o kaplanech, lékařích, služebnictvu a úřednících Tereziánského ústavu. Další dokumenty se vztahují k abatyším, jejich slavnostním instalacím, pravomocem a povinnostem spočívajících v jejich úřadu.

Důležitým pramenem této práce je také monografie Ferdinanda Jitschinského, archiváře Tereziánského ústavu šlechticů, vydaná k stému výročí jeho založení s názvem *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des K. K. Theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten: Zu dessen hundert – jähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855*. Autor prostřednictvím tohoto spisu oslavoval nejen ústav samotný, ale především jeho zakladatelku Marii Terezií jako moudrou a prozíravou panovnici Habsburské monarchie. Pro tuto práci byly zásadní informace, které Ferdinand Jitschinský zaznamenal o dosavadním praktickém chodu ústavu.

Druhá kapitola bakalářské práce se věnuje vývoji dámských šlechtických ústavů v zahraničí i v českých zemích. Podchycuje nejen historickou tradici jednotlivých

¹ Národní archiv (dále NA), Tereziánský ústav šlechticů. Dále k tomu Ferdinand JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des K. K. Theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten: Zu dessen hundert – jähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855*, Prag 1855.

institucí, ale komparací normativních pramenů zachycuje i některé rozdíly jejich běžného fungování. Srovnání si rovněž zaslouží i s ústavem tzv. Mariánské školy či Mariánský ústav² v Brně, který byl svou činností velmi podobný Tereziánskému ústavu.

V této části jsem čerpala z monografie německé autorky Christy Diemel *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800 – 1870*. Kniha se zabývá postavením neprovdaných urozených žen ve společnosti 19. století. Autorka v ní klade důraz na otázky jejich uplatnění v každodenním životě či vnímáním těchto dam rodinou a přáteli. Status neprovdané ženy totiž v této době byl obecně vnímán jako dehonestující. Podobnou tematikou se zabývá i práce *Adel verpflichtet. Frauenschicksale in der k. u. k. Monarchie* Martiny Winkelhofer.

Ačkoliv se jedná o jeden z nejprestižnějších ústavů, který působil na území českého království, větší pozornosti badatelů z řad historiků se mu prozatím nedostalo ani v podobě studie či monografie. Dosavadní výzkum se doposud omezil pouze na archeologické zmapování stavební činnosti, a to v souvislosti s architektonickým vývojem na Pražském hradě. Proto tato práce ve své třetí kapitole částečně shrnuje dostupné informace o stavební a kulturně historické minulosti v oblastech, kde se nacházely prostory Tereziánského ústavu šlechtičen. Pozornost je věnována i dalším budovám, které dámy aktivně využívaly, například kaple Všech svatých.

Detailně se stavebním vývojem zabýval Jan Frolík. Ten ve své studii *Bývalý Tereziánský ústav šlechtičen/čp. 2 na Pražském hradě (archeologie a stavebně historický průzkum)* uveřejněné ve dvacátém čtvrtém čísle časopisu *Staletá Praha* v roce 2003 popisuje stavební historii Tereziánského ústavu a jeho nejbližšího okolí od nejstarších dob až po 20. století. Součástí článku je rovněž několik podrobných nákrešů a pláneků, které pomáhají dotvářet představu o vizuální podobě budov. Encyklopedicky zpracovaná monografie *Umělecké památky Prahy, Pražský hrad a Hradčany* Pavla Vlčka a kolektivu přibližuje architektonickou podobu budov Tereziánského ústavu v průběhu staletí, a to od počátků stavební činnosti v areálu Pražského hradu až po současnost.

Čtvrtá kapitola na základě převážně archivních pramenů přibližuje post představené Tereziánského ústavu, abatyše. Snaží se odpovědět na otázky týkající se povinností abatyše, její reprezentativní úlohy v čele instituce i praktického výkonu této

² Název ústavu nebyl zcela ustálen a v průběhu své existence byl několikrát změněn.

funkce, či motivace arcivévodkyň ke vstupu a opuštění Tereziánského ústavu. Zvláštní pozornost je věnována první abatyši, arcivévodkyni Marii Anně. Její postavení bylo i v rámci abatyší Tereziánského ústavu výjimečné, především z toho důvodu, že ačkoliv tento post formálně zastávala dvacet tři let, v ústavu nikdy doopravdy nepůsobila.

Tato práce čerpá rovněž z jednoho z nejkompexnějších přehledů členů Habsburského a Habsbursko-Lotrinského rodu, který ve svém obsáhlém díle *Habsburkové, Životopisná encyklopedie* předestírá Briggite Hamanová. Autorka přináší stručné biogramy rodinných příslušníků tohoto rodu od 13. až po 20. století. Významná je také kniha Victora-Luciena Tapiého *Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství*. Autor se v ní zaměřuje nejen na politické otázky týkající se císařovny vlády, ale také na její vztah k rodině a výchově dětí.

Poslední kapitola je pak zaměřena na život v Tereziánském ústavu šlechticů tak, jak se jeví ve světle normativních pramenů. Interpretovány jsou podmínky pro přijímání šlechticů a obsazování uvolněných míst, interní řád ústavu upravující denní režim chovaneček, přijímání návštěv, předepsaný oděv či výše přiznaných finančních prostředků.

2. DÁMSKÉ ŠLECHTICKÉ ÚSTAVY

Nejstarší dámské šlechtické ústavy byly zakládány již ve středověku. U jejich zrodu stála většinou iniciativa šlechty nebo panovníka. Ať už ale ústav vznikl z popudu té či oné strany, dělo se tak vždy se stejným záměrem, poskytnout vzdělání nebo finanční podporu, v některých případech z obou důvodů, dcerám z urozených rodin, které nebyly provdané a jejich příbuzní je nemohli dostatečně finančně zajistit pro život na odpovídající úrovni nebo jim dát dostatečné věno, jaké se dalo očekávat u dam z vyšší společnosti.³

Problém s větším množstvím neprovdaných dcer měla šlechta vždy. Vzhledem k vysoké novorozenecké i dětské úmrtnosti bylo obvyklé, že rodina měla potomků více. Tento trend se udržel i v 18. a 19. století. V průběhu doby se zlepšovaly lékařské znalosti, což mělo vliv i na zkvalitnění péče o matky s dětmi. V díky tomu toho přežívalo stále více dětí, což mělo vliv i na majetkovou situaci rodiny. Dlouhou dobu platilo, že nejstarší syn zdědil všechnen majetek. Mladší synové se většinou dávali na církevní dráhu. To však následně způsobovalo problémy, protože nebylo dost manželů pro dcery ze šlechtických rodin. Část dívek proto odcházela do klášterů. Klášter však nemohl být řešením pro všechny neprovdané ženy a dívky. Mnoho jich tedy zůstávalo u svých rodin, které je finančně podporovaly.

Někdy se tyto „neprovdané příbuzné“ stávaly náhradními matkami. Bylo obvyklou praxí, že pokud provdaná žena zemřela, ujala se výchovy jejích potomků některá z příbuzných, která nebyla vdaná. Nejčastěji se jednalo o sestru. O děti se starala, dokud se jejich otec znovu neoženil. Pak přecházela starost o výchovu potomků na novou manželku. V případě, že otec zůstal vdovcem a nedošlo k novému sňatku, starala se tato příbuzná o děti zpravidla až do doby jejich plnoletosti. Některé ženy dokonce začaly s povolením svého švagra spravovat jeho majetek.⁴

Pečovat o potomky příbuzných byl jistě vítaný způsob, jak si zajistit život i pro sebe, nicméně tuto možnost měla jen malá část neprovdaných urozených žen. Proto začaly být zakládány ústavy pro svobodné šlechtičny. Tyto instituce nejenže poskytovaly možnost finančního zajištění, ale zároveň tím chránily urozené dámy před nerovnými sňatky s neurozenými muži. Takový sňatek znevažoval nejen čest

³ Martina WINKELHOFER, *Adel verpflichtet. Frauenschicksale in der k. u. k. Monarchie*, Wien 2009, s. 114.

⁴ TAMTÉŽ, s. 110.

šlechtičny, ale i celé její rodiny. Dámy, které byly členkami ústavů pro urozené ženy, si tedy zachovaly čest, ale nic to neměnilo na skutečnosti, že v obecném vnímání společnosti osmnáctého i devatenáctého století bylo více ceněno, pokud se žena provdala.⁵

Instituce, které převzaly péči o neprovdané šlechtičny, měly dlouhou historii. Příkladem toho je i Oberstenfeld, který se nacházel ve stejnojmenném městě severně od Stuttgartu. Ústav zde byl založen již ve 13. století a byl pod ochranou hrabat z Württemberka. Po reformaci, která značně poznamenala německé oblasti v 16. století, se odtrhl a připojil se ke švábskému kantonu Kocher. Zde měl ústav i své vlastní hlasovací právo. Z toho je dobře patrné, že dámské ústavy nebyly jen ve „vleku“ vladařů, ale měly i svou vlastní moc.

Odtržení ústavu Oberstenfeld od Württemberku vedlo k mnoho let trvajícímu soudnímu sporu. Württemberský vévoda musel nakonec uznat jeho nezávislost na své moci. Teprve na počátku 18. století došlo ke změně. Vévoda poslal do Oberstenfeldu komisi, která měla zhodnotit stav ústavu a prověřit jeho fungování. Úředníci po návratu podali děsivé zprávy o otřesném chování dam, které v ústavu žily. Vévoda se rozhodl zasáhnout, což vedlo opět k dalšímu soudnímu sporu. Nakonec byl ústav Oberstenfeld dán do správy württemberskému vévodovi, který okamžitě zrušil část práv ústavu a převedl je na sebe. Zavedl i nová pravidla, mezi jinými i to, že nové členky ústavu nebude již vybírat abatyše, jako tomu bylo dosud, ale zemská správa. Když se z Württemberského vévodství stalo království, začaly být do funkce abatyše dosazovány královské dcery.⁶

Oberstenfeld uvádím jako příklad dlouhého a vcelku bouřlivého trvání jednoho z mnoha šlechtických ústavů, které působily v říši. Oberstenfeld nebyl jediným ústavem, nad kterým se šlechtic snažil získat moc. Mnoho urozených pánů velmi stálo o to, aby šlechtické ústavy podléhaly jejich správě. Většina ústavů vlastnila rozsáhlá práva a majetky, které byly pro šlechtice samozřejmě velkým lákadlem. Nejlepším způsobem jak získat moc a jmění ústavu pro sebe bylo převzetí ústavu pod svou „ochranu“. Další výhodou, kterou taková správa ústavu měla, představovala příležitost dosadit vlastní dceru do úřadu abatyše.

⁵ TAMTÉŽ, s. 108.

⁶ Christa DIEMEL, *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800 – 1870*, Frankfurt am Main 1998, s. 57 – 58.

Snaha šlechty dosazovat své dcery jako abatyše v ústavech úzce souvisela s tím, že post abatyše byl v některých ústavech spojen s udělením titulu říšské kněžny. Mezi mnoha pravomocemi abatyše byl i výběr dam, které se měly stát členkami ústavu. V mnoha institucích tohoto druhu platilo pravidlo, že členky si abatyši volily samy. To se samozřejmě netýkalo těch ústavů, nad kterými měl správu některý ze šlechticů.⁷

Každý ze šlechtických ústavů měl svá pravidla. Ta závisela na několika faktorech, například: kde se nacházel, zda byl založen panovníkem nebo šlechtou, o kolik dam se měl starat atd. Pro převážnou část z nich ale obecně platilo několik vstupních pravidel.

Prvním z nich bylo, že každá uchazečka musela doložit svůj urozený původ. Většina ústavů požadovala důkaz šestnácti vznešených předků, tedy osmi ze strany každého z rodičů. Některé ústavy trvaly na důkazu pouze osmi urozených předků. Dalším vstupním kritériem bylo stáří uchazečky. Za nejnižší věk pro přijetí bylo považováno osmnáct let. Ve výjimečných případech mohlo dojít ke snížení věkové hranice na patnáct let. Existují však i doklady o tom, že několik dívek bylo přijato ještě před dovršením patnácti let.

Každá žadatelka musela také doložit, že finanční situace její rodiny neumožňuje zajistit jí život na takové úrovni, kterou společnost u jejího urozeného původu očekává. V pozdějších letech některé ústavy chtěly od žadatelek, aby uváděly i konfesi, ke které se hlásily. Ve většině případů to však na přijetí nemělo vliv. Samozřejmě existovaly ještě různé další podmínky, které uchazečky musely splňovat, ale většinou se lišily ústav od ústavu. Například pro Tereziánský ústav šlechtičen byl pro přijetí nejdůležitější původ, věk a finanční situace.⁸

Pro každou ženu znamenalo přijetí do řad dam šlechtického ústavu několik, více či méně, zásadních změn. Od svého přijetí dostávala finanční rentu, tak zvanou prebendu. Ta jí měla pomoci žít tak, jak se od jejího stavu očekávalo. Renta byla vyplácena buď formou měsíční apanáže, nebo jednou za rok. Výše renty v průběhu let klesala a zvyšovala se podle politické a finanční situace. Ne všechny ústavy byly stejně majetné, a proto výše renty závisela i na tom, kterého ústavu byla dáma členkou. Vyplácení renty skončilo, pokud dáma z nějakého důvodu opustila řady ústavu.

⁷ TAMTÉŽ, s. 57.

⁸ Více k tomu též M. WINKELHOFER, *Adel verpflichtet.*; Ch. DIEMEL, *Adelige Frauen.*; F. JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung.*

Zpravidla to bylo z důvodu uzavření sňatku. Předpokládalo se, že manžel ji finančně zajistí, a proto jí už renta nebyla dále vyplácena. Dalším důvodem zastavení vyplácení nevyplácení peněz mohl být i nějaký vážný prohřešek, kterého se dáma dopustila a byla pro něj vyloučena z ústavu.

Ve vybraných dámských šlechtických ústavech měly dámy povinnost rezidence. Tato povinnost znamenala, že dámy v budově ústavu trvale žily. Každé zde byl přidělen soukromý byt, ve kterém bydlela. V takovém případě byla dámám dána možnost každý rok vždy na nějaký čas, po předchozí domluvě s abatyší, ústav opustit a strávit čas s rodinou nebo u přátel. Doba, na kterou mohly dámy ústav opustit, byla různá, většinou se pohybovala od tří do šesti měsíců.

Na rozdíl od klášterů členky dámských šlechtických ústavů neskládaly žádné církevní sliby, a pokud se chtěly vdát nebo ústav trvale opustit z jiného důvodu, tak mohly. Dalším rozdílem mezi těmito ústavami a kláštéry bylo oblečení. Dámy nemusely nosit předepsaný povinný stejnokroj. Předem určeny byly jen barvy oděvu. Povolena byla černá, šedá a výjimečně hnědá barva. Při společenských příležitostech nosily dámy na svém černém oděvu, který byl předepsán pro návštěvy společnosti, viditelně připnutý znak ústavu ke kterému patřily.

Jak vyplývá z předchozího, členky ústavů se mohly účastnit světského společenského života. Bylo jim povoleno navštěvovat divadelní představení, opery, plesy a samozřejmě slavnosti u dvora. Návštěvy u dvora znamenaly pro dámy také možnost k hledání vhodného budoucího manžela. Vždy se ale musely chovat tak, aby nijak nepoškodily svou pověst ani dobré jméno ústavu.⁹

Vzhledem k tomu, jaká poptávka byla po volných místech ve šlechtických ústavech, není divu, že mnoho žen a dívek čekalo na své přijetí i více než deset let. Na počátku 19. století se začala bavorská šlechta sdružovat do určitých spolků. Jedním z nich byl i „*Verein zur Bildung einer Präbenden-Stiftung für Töchter adeliger Familien*“. Cílem bylo shromáždění dostatečného majetku, který by zajistil rentu pro co největší počet urozených dam. Dcera každého z členů spolku měla nárok na rentu. Toto právo mohlo přejít i na její potomky. Během prvních několika let své existence dokázali nashromáždřit dostatečný majetek, aby rentu mohlo dostávat až 31 šlechticů.¹⁰

⁹ M. WINKELHOFER, *Adel verpflichtet*, s. 114.

¹⁰ Ch. DIEMEL, *Adelige Frauen*, s. 61.

Některé ústavy, jako například králem založený dámský šlechtický ústav svaté Anny v Mnichově, měly dvě třídy prebend. Jedna byla určena pro urozené dcery, které mohly prokázat svůj urozený původ. Druhá byla pro několik dívek, které neměly urozené předky. Většinou se jednalo o dcery vysokých státních úředníků a důstojníků.

Největší rozkvět ústavů pečujících o neprovdané šlechtičny proběhl v českých zemích v 17. a 18. století. V Brně byl ústav pro chudé osiřelé dívky, kterému se říkalo Mariánská škola, založen po smrti Jany Magnisové roku 1654. Podle jejího přání měl k finančnímu a materiálnímu zabezpečení posloužit statek v Medláncích, dvě zahrady u Brna a šedesát tisíc zlatých rýnských. V jejím testamentu bylo také uvedeno, že domovem se chudým dívkám stane dům na rohu Kobližné a Kozí ulice. Nadace byla původně určena pro 4 dívky panského, 4 rytířského a 4 z měšťanského stavu. Ve financích bylo pamatováno i na vybavení dívek, které by se rozhodly odejít do kláštera nebo se provdat.

První abatyší se v roce 1699 stala Zuzana Teuchenbachová, rozená Walterkircheová, která svůj úřad zastávala až do roku 1721. Nové stanovy byly přijaty v době, kdy úřad představené zastávala Františka Karolina Vražďová z Kunvaldu, rozená Hrušovská z Hrušova, tedy v letech 1779 – 1804. V průběhu let došlo ke změně na nadační ústav, který se měl starat o vychování, zaopatření a výuku nemajetných osiřelých dívek ve věku 12 – 20 let. Původní nadace počítala s věkem chovanek mezi 18 – 40 let. Došlo také k navýšení počtu míst. Nyní se mohl ústav postarat o 16 šlechtičen a 16 měšťanek. K tomu patřilo ještě jedno místo založené císařovnou Alžbětou v roce 1747.¹¹

Na rozdíl od pražského Tereziánského ústavu šlechtičen ne všechny zdejší dámy měly povinnost rezidence. Zároveň zde nebyly jen urozené dámy, ale také dcery z měšťanských rodin. Značný rozdíl byl také v maximálním možném počtu dívek, které byly členkami. Pražský ústav se dostal v průběhu let na počet třiceti dvou dam. Mariánská škola měla v roce 1860 již sedmdesát dva členek.

V roce 1920 přestal ústav používat c. k. v názvu. Čestným ředitelem se nyní stal prezident republiky. V jeho pravomoci nadále bylo jmenovat představené, asistentky i rozhodovat o přijímání slečen. 61 členek získalo externí místa, 18 v ústavu trvale

¹¹ Daniel ŠTAUD, *Edice a rozbor vybraných vývodů šlechtičen Mariánské školy v Brně*, Brno 2006, s. 13.

sídlilo a 5 se řídilo zvláštními listinami. Byla zavedena nová pravidla pro přijímání nových členek. Věková hranice zůstala zachována mezi 18 – 40 let. Dívky musely být sirotky, tedy alespoň z otcovy strany. Další podmínkou bylo dobré zdraví a přednost dostávaly dívky, které se narodily na Moravě.¹²

Značnými změnami si ústav prošel za doby nacistické okupace. Název se změnil na prosté „Maria Schull“ a nadále měly přednost ženy, které patřily k německým usedlíkům nebo které žádaly o usídlení v protektorátu. Dohled nad Maria Schull měl říšský protektor. Roku 1946 začaly platit poslední stanovy nadace. Název byl opět změněn, tentokrát na „Nadaci Marie Školské v Brně“. Nadace měla pomáhat osiřelým dívkám československé státní příslušnosti.

Po komunistickém převratu v roce 1948 došlo k již posledním změnám v ústavu. V té době měla nadace ještě třicet členek. Ústavu byl vyvlastněn nemovitý majetek a nadále již nebyly vypláceny členkám peníze. 15. 12. 1954 byla celá nadace zrušena pro nedostatek prostředků.¹³

Prvním ústavem pro svobodné šlechtičny v Praze byl od roku 1701 ústav založený na Novém Městě pražském, který vznikl z iniciativy Zuzany Heleny z Bedarides, rozené Goltschové, a se svolením císaře Leopolda I. O půl století později došlo k založení obdobného ústavu, tentokrát se však zakladatelkou stala sama císařovna Marie Terezie, která datovala zakládací listinu k 28. srpnu roku 1755. Tereziánský ústav šlechtičen sídlil v Rožmberském paláci na Pražském hradě a měl se postarat celkem o třicet neprovdaných šlechtičen, které mohly dokázat šestnáct urozených předků. Oproti velké části říšských ústavů si členky ústavu nemohla vybrat sama abatyše. Právo vybírat dámy, které se stanou členkami ústavu, vyhradila Marie Terezie sobě a svým nástupcům. Stejně tak ani členky ústavu si nemohly zvolit abatyši. Tou byla jmenována vždy některá z neprovdaných arcivévodkyň Habsbursko-Lotrinského rodu. Tento systém se nezměnil po celou dobu existence ústavu. Dalším rozdílem mezi Tereziánským ústavem a šlechtickými ústavu v říši byl ten, že v Praze se příliš nehledělo na finanční situaci rodiny přijímané dámy.

¹² TAMTÉŽ, s. 15.

¹³ TAMTÉŽ s. 16.

3. KOMPLEX BUDOV TEREZIÁNSKÉHO ÚSTAVU **ŠLECHTIČEN**

3.1. Stavebně historický vývoj v prostoru Tereziánského ústavu

Tereziánský ústav šlechtičen sídlil na dnešním Hradčanském náměstí v budově tzv. Rožmberského paláce¹⁴, v prostoru ve kterém je stavitelská činnost doložena již z románského období. Stavby, které zde byly budovány, měly obytný, správní, hospodářský a obranný charakter. Ze starší doby se zachovalo několik fragmentů valového opevnění pocházejícího pravděpodobně z počátku 10. století. Hradba vybudovaná někdy po roce 1135 tvoří základ jižní zdi Tereziánského ústavu až do dnešní doby.¹⁵

První užitková budova vznikla přibližně v druhé polovině 12. století. Sousedila přímo s knížecí kaplí Všech svatých a v 15. století byla nahrazena novou budovou děkanství. Ve zbývající části areálu Tereziánského ústavu byly průběžně stavěny obytné budovy, jako například dům pánů z Rožmitálu¹⁶ a pánů ze Švamberka, které byly později připojeny k Rožmberskému paláci.

Po roce 1541, kdy rozsáhlý požár poškodil celý areál Pražského hradu, rozhodl Petr ml. o renesanční přestavbě svého paláce.¹⁷ Roku 1587 zde Vilém z Rožmberka oslavil svou svatbu s Polyxenou z Pernštejna. Velký důraz byl kladen nejen na vnější reprezentativní vzhled paláce, ale i na zařízení interiérů, o kterém si můžeme přečíst v zachovaných dobových inventářích.

Již v roce 1600 však vyměnil Petr Vok Rožmberský palác a zámek v Českém Krumlově s císařem Rudolfem II. za palác Jiřího Popela z Lobkovicz. Rudolf II. dal vybudovat dřevěnou chodbu na pilířích, kterou spojil Rožmberský palác s Ludvíkovým

¹⁴ Dnešní adresa paláce je Jiřská 1, Hradčany.

¹⁵ Jan FROLÍK, *Bývalý Tereziánský ústav šlechtičen/čp. 2 na Pražském hradě (archeologie a stavebně historický průzkum)*, Staletá Praha 24, 2003, s. 15-28.

¹⁶ Na jeho místě stál původně již ve 14. století dům mansionářů (původní označení pěvců ve větším chrámu), který byl zřízen v roce 1343 markrabětem moravským, Karlem. Na počátku 15. století dům vyhořel a o sto let později se jeho majitelem stal Zdeněk Lev z Rožmitálu. Tato budova, stejně jako řada dalších shořela při požáru roku 1541. Následně byl dům zcela zbourán. Pavel VLČEK a kol., *Umělecké památky Prahy, Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000, s. 198.

¹⁷ TAMTÉŽ, s. 198. Dále k tomu ještě: Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce*, Praha 1995, s. 239.

křídlem Královského paláce. Od té doby byl palác až do 18. století využíván jen velmi zřídka, nejčastěji pro ubytování některé z významnějších osob, které pobývaly v Praze. Nějakou dobu zde pobýval například slavný sochař Adrian de Vries¹⁸ nebo stavovský generál kníže Kristián z Anhaltu¹⁹. Později byl palác několikrát přestavován v barokním stylu, například pod vedením Kiliána Ignáce Dientzenhofera²⁰.

Roku 1753 založila císařovna Marie Terezie ústav pro zaopatření a výchovu dcer ze šlechtických rodin. Bylo rozhodnuto, že Tereziánský ústav bude sídlit v Rožmberském paláci, který má být pro tento účel zrekonstruován. Jako architektka vybrala císařovna Marie Terezie svého dvorního stavitele Niccolu Paccassiho²¹.

Za provedení Paccassiho projektu, byl odpovědný známý architekt Anselm Lurago²². Přestavba začala 16. září 1753. O dva roky později, tedy v roce 1755, došlo ke slavnostnímu otevření ústavu a stavba byla zcela dokončena 7. prosince 1756. Paccassi přestavěl Rožmberský palác nejen uvnitř, ale jeho úprava se vztahovala i na venkovní fasády paláce. Podoba, kterou budově vtiskl Niccola Paccassi, se kromě několika nutných úprav zachovala až do dnešní doby.

¹⁸ Adrian de Vries (1545/1560 – 1626). Nizozemský manýristický sochař a malíř. Stal se dvorním malířem císaře Rudolfa II. i jeho bratra Matyáše. *Ottův slovník naučný IX.*, Praha 1998, s. 711.

¹⁹ Kristian z Anhaltu (1568 – 1630). Známy diplomat. Byl také vojevůdcem a po určitou dobu také vrchním velitelem českého vojska v době třicetileté války. *Ottův slovník naučný XV.*, Praha 1999, s. 179.

²⁰ Kilián Ignác Dientzenhofer (1689 - 1751). Český architekt a stavitel. Představitel vrcholného baroka. Ve Vídni se seznámil s pracemi architekta Johanna Lukase von Hildebranta. V práci byl ovlivněn F. Borrominim a stavitelem J. B. Santini- Aichlem. Antonín KUBÍN, *Dientzenhoferové a jejich slavná díla v království Českém*, Praha 1908. K přestavbě paláce více P. VLČEK a kol., *Umělecké památky*, s. 199.

²¹ Niccolo Francesco Leonardo Paccassi (1716 - 1790). Rakouský stavitel italského původu. Působil na dvoře císařovny Marie Terezie. Byl autorem reprezentativní pozdně barokní dvorské architektury. Díla: dostavba Schönbrunnu, přestavba Pražského hradu, atd. V. LEDVINKA – B. MRÁZ – V. VLNAS, *Pražské paláce*, s. 22, 237, 238.

²² Anselm Martin Lurago (1701 – 1765). Český architekt a stavitel německého původu. V Čechách tvořil v době vrcholného a pozdního baroka. Synovec známého italského barokního architekta a sochaře Carla Luraga, který dlouho pracoval i v Čechách. Prokop TOMAN, *Slovník československých výtvarných umělců*, Praha 1927.

Nad vstupem do budovy ústavu byl umístěn nápis:

„Marie Terezie, zbožná císařovna, po dosažení míru doma i v cizině, tuto budovu věnovanou větší slávě Boží a pro šlechty útěchu nechala vybudovat v roce vykoupení 1755“.²³

3.2. Kaple Všech svatých

Ve 12. století stála u východní části románského paláce kaple Všech svatých. Mezi lety 1263 – 1264 byla přestavěna Zdeňkem z Rožmberka, který zde zaměstnal dva kněze. Následně došlo v roce 1267 k povýšení kaple Všech svatých na kapli královskou.

Ve 14. století dostala kaple novou podobu. Na projektu pracoval dvorní architekt Karla IV. Petr Parlér, který na císařovo přání přizpůsobil její vzhled kaple pařížské Sainte- Chapelle²⁴ založené svatým Ludvíkem. Jednalo se o jednolodní kapli se čtyřmi klenebními poli.

Kaple Všech svatých, stejně jako většina budov hradního komplexu, byla poškozena při velkém požáru 11. července 1541. Z celé stavby zůstaly stát jen obvodové zdi. Za obnovu kolegiátního kostela se zasloužila dcera císaře Maxmiliána II. Alžběta Isabella²⁵. I přesto, že peněžní prostředky získávala z vdovských důchodů z Francie, nechala královskou kapli rekonstruovat na své vlastní náklady. Stavba byla nově připojena k Vladislavskému sálu. K vysvěcení obnovené kaple došlo 20. srpna 1580.

28. května 1588 došlo ke slavnostnímu přenesení ostatků sv. Prokopa z kostela v Sázavě. Roku 1738 byl původní náhrobek nahrazen novým, zhotoveným Františkem Ignácem Weissem. O třicet let později se na žádost abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen, Marie Anny, rozhodlo o jeho přemístění a úpravě do podoby oltáře. Kaple Všech svatých sloužila dámskému ústavu jako místo modliteb a zároveň zde byly slavnostně do svého úřadu uváděny abatyše Tereziánského ústavu.

²³ Originální text zní: „Maria Theresia pia augusta postranquillitatem domi forisque assertam sacras has aedes ad maiorem dei gloriam divini cultus incrementum et nobilitatis solatium fieri fecit A.O.R. MDCCLV“. P. VLČEK a kol., *Umělecké památky*, s. 201.

²⁴ Sainte-Chapelle byla postavena, aby se stala „schránkou“ nejvzácnějších relikvií spojených s utrpením Krista. Dokončení se dočkala roku 1248. TAMTÉŽ s. 64.

²⁵ Alžběta Isabella (1554 – 1592). Manželka francouzského krále Karla IX. Po jeho smrti roku 1574 se vrátila zpět do Vídně a následně se přestěhovala do Prahy. Brigitte HAMANNOVÁ, *Habsburkové, Životopisná encyklopedie*, Praha 1996, s. 51 – 52.

Za autora poslední větší úpravy, která proběhla v roce 1732, bývá označován Kilián Ignác Dientzenhofer. Kostel tvoří jedna loď, je bez presbyteria a doplňují ji ze dvou stran hluboké kaple, dvě z každé strany. Tribuna pravděpodobně pochází z nejstaršího období existence kaple. Naopak za jednu z posledních úprav považujeme předělení východní kaple na pravé straně, které spadá do doby aktivního využívání kaple Všem svatých dámami Tereziánského ústavu šlechticů.²⁶ V interiéru i na fasádách byly použity gotizující prvky, například lomená okna nebo valená klenba s trojúhelníkovými výsečemi a systémem síťových žeber. Klenbu kostela doplňuje na čtyřech místech vyobrazení znaku francouzské královny - vdovy Alžběty Isabelly, která se zasadila o rekonstrukci kostela po požáru. Na dalších dvou místech je vymalován znak kapituly.²⁷

²⁶ Více o využívání kaple Všem svatých pro potřeby Tereziánského ústavu v kapitolách Abatyše Tereziánského ústavu šlechticů a Předepsané modlitby.

²⁷ P. VLČEK a kol., *Umělecké památky*, s. 66-67.

4. ABATYŠE TEREZIÁNSKÉHO ÚSTAVU ŠLECHTIČEN

Abatyše, jako nejvyšší představitelka Tereziánského ústavu šlechtičen, stála nad ostatními členkami nejen hodností svého úřadu, ale zároveň i svou urozeností. Její slavnostní instalace probíhala v kapli Všech svatých na Pražském hradě, kde dotyčná pronášela přísahu. Po celou dobu existence ústavu byly všechny abatyše úzce příbuzné s rodinou panovníka. Nejčastěji se jednalo o dcery, sestry, případně neteře císaře. Stejně tak jako všechny ostatní dámy Tereziánského ústavu, ani abatyše nesměla být vdaná.

Tereziánský ústav nikdy nebyl zamýšlen jako církevní instituce. Podle pravidel ústavu, jež vypracovala sama jeho zakladatelka, císařovna Marie Terezie, chovanky neskládaly žádné řeholní sliby a nebyly povinny zasvětit svůj život Bohu. Záměrem Marie Terezie bylo vytvoření nadace, která by pomáhala zaopatřovat dcery z urozených rodin. Zároveň to byl i způsob jak arcivévodkyním Habsbursko-Lotrinského domu zajistit zdroj příjmů, neboť prebenda abatyše činila 20 000 zlatých ročně.²⁸ Abatyše byla přední osobou Tereziánského ústavu šlechtičen, který reprezentovala navenek. Svým vysokým morálním kreditem a autoritou vyplývající z jejího urozeného původu měla být všem vzorem a příkladem.

V případě delší nepřítomnosti abatyše v ústavu, nebo pokud tato hodnost nebyla obsazena, připadly všechny povinnosti v oblasti správy ústavu děkance. Pokud by chyběla i děkanka, byla vedením ústavu pověřena nejstarší z dam, která měla být respektována jako hlava Tereziánského ústavu. Z dochovaných pramenů dále vyplývá, že na jeho chodu se krom abatyše a děkanky podílely ještě další dámy v hodnosti proděkanky a dvou asistentek.²⁹ Abatyše a děkanka se zaměřovaly na správní a hospodářskou agendu ústavu. Proděkanka a asistentky zajišťovaly každodenní chod ústavu a na starosti měly péči o šlechtičny. Měly také povinnost dohlížet na volnočasové aktivity, které se odehrávaly mimo ústav.

Abatyše vykonávala svůj úřad až do své smrti, nebo do doby, kdy se naskytla příležitost výhodného sňatku. Pak byla ze své funkce uvolněna, nejčastěji císařským výnosem a mohlo dojít ke sňatku. Na uvolněný post pak císař dosadil některou dámu z okruhu svých svobodných příbuzných.

²⁸ NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 314, kart. 5. Dále též F. JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung*, s. 9.

²⁹ NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 314, sign. I., kart. 5. a také NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 316, kart. 6.

O uvolnění místa členky v ústavu informovala císaře abatyše. Která z čekatelek bude přijata, pak záleželo na osobním rozhodnutí panovníka. Do tohoto procesu abatyše nezasahovala, mohla jen napsat písemné vyjádření, případně doporučení týkající se jednotlivých kandidátek. Konečné slovo však měl panovník.³⁰

Na začátku každého měsíce se pod vedením abatyše mělo konat shromáždění, kterého se účastnily všechny členky Tereziánského ústavu, které byly v ústavu právě přítomny. Na těchto pravidelných setkáních se dámy zabývaly důležitými záležitostmi ústavu, organizací vybraných významných událostí, kulturních či společenských akcí. Při těchto příležitostech měla abatyše možnost veřejně, nebo, lépe řečeno, v rámci shromáždění pokárat ty dámy, které se nějakým způsobem provinily proti dobrým mravům nebo pravidlům Tereziánského ústavu. Zároveň zde mohly své stížnosti přednést i dámy. V případě, že se abatyše chystala na delší dobu opustit ústav, měla povinnost svůj záměr na těchto shromážděních oficiálně oznámit. Po dobu své nepřítomnosti byla abatyše zastupována děkankou, která také místo ní zároveň vedla i ona pravidelná měsíční shromáždění.

Panovnice i její nástupci vyžadovali každoročně aktualizovaný seznam všech členek Tereziánského ústavu. V této tabulce bylo mimo jiné uvedeno, jak si která dáma vede, obsahovala informace o jejím chování, účastech na předepsaných mších a modlitbách, zda za poslední rok využila možnosti a vzdálila se na delší dobu z ústavu, či nikoli. Zároveň se zde zaznamenávaly veškeré prohřešky, kterých se dámy dopustily.³¹

Tak jako dámy i abatyše se mohla každý rok vzdálit z Tereziánského ústavu na maximálně čtyři měsíce. Dlouhodobá nepřítomnost, v rámci povinností vyplývající z postavení abatyše, se do tohoto období nezapočítávala. Opuštění ústavu sdělovala nejen jeho členkám, ale také panovníkovi nebo panovnici. Tresty, které hrozily dámám za pozdní návrat z dovolenky, ve formě finančních sankcí se samozřejmě vztahovaly i na abatyši a děkanku.³²

³⁰ F. JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung*, s. 101. K praxi výběru kandidátek v jiných ústavech blíže Ch. DIEMEL, *Adelige Frauen*.

³¹ NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 317, sign. IV, kart. 7.

³² NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 314, sign. I., kart. 5.

Kromě řady povinností, které vyplývaly z jejího výsostného postavení v čele ústavu, hrála také důležitou roli při rituálu korunovaci českých královen.³³ Toto právo získala v důsledku uzavření kláštera sv. Jiří na Pražském hradě dne 7. března 1782. Abatyši svatojiřského kláštera totiž udělil Karel IV. zvláštní privilegium, když do říšského zákoníku tzv. Zlaté buly zakotvil významnou klauzuli o udělení titulu kněžny a práva asistovat při korunovaci české královny pro představenou tohoto kláštera. Veškerá privilegia zůstala abatyším zachována až do konce 18. století. Poslední českou královnou, která byla korunována za asistence „kněžny abatyše“ svatojiřského kláštera, byla manželka císaře Karla VI., Alžběta Kristýna v roce 1723.³⁴

Právo korunovat českou královnu a titul kněžny abatyše tedy přešel na abatyše Tereziánského ústavu šlechticů. Spolu s tím získaly i insignie, které původně patřily abatyším kláštera sv. Jiří. Insignie tvořily tři předměty - berla, prsten a knížecí koruna - které symbolizovaly postavení představené. Poprvé však byly při instalaci abatyše Tereziánského ústavu použity až v roce 1836, kdy byla objevena knížecí koruna a berla. Poslední abatyše kláštera sv. Jiří Marie Terezie Harnach von Harnach totiž až do své smrti v roce 1803 stále věřila v obnovení svatojiřského kláštera, a proto knížecí korunu i berlu uschovala u sebe.³⁵

4.1. Abatyše Tereziánského ústavu od jeho založení do roku 1852

Přestože Tereziánský ústav pro šlechtičny byl založen již v roce 1755, první abatyše byla do jeho čela jmenována až roku 1766. Toto jedenáctileté období „bezvládní“ zřejmě zapříčinil fakt, že Marie Terezie se příliš nezaobírala otázkami zabezpečení svých dcer. Vše se změnilo po smrti jejího manžela Františka I. Štěpána

³³ Tímto aktem došlo ke zrušení kláštera s množstvím výsadních privilegií a dlouhou tradicí, která se vázala k samotným počátkům české státnosti. V šedesátých letech desátého století podnikla sestra knížete Boleslava II., Mlada, diplomatickou cestu do Říma, kde získala papežův souhlas se založením pražského biskupství a vznikem prvního ženského kláštera benediktinské řehole v Čechách. Petr CHARVÁT, *Kníže Boleslav II.*, in: Marie Ryantová, Petr Vorel (edd.), *Čeští králové*, Praha - Litomyšl 2008, s. 35.

³⁴ Původní řád, který Karel IV. zavedl, počítal s tím, že abatyše bude při ceremonii pouze přítomna a bude královně asistovat. Později se však abatyším opakovaně dostávalo cti královny osobně korunovat. Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha 2009, s. 207.

³⁵ NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv.č. 321, sign. VIII/ 10, kart. 14.

Lotrinského v roce 1765. V postu abatyše spatřovala císařovna vhodný prostředek jak se postarat o budoucí zaopatření své nejstarší dcery, arcivévodkyně Marie Anny.³⁶ Do funkce byla sice oficiálně jmenována, do Prahy však nikdy nepřijela. Slavnostního ceremoniálu uvedení do úřadu, který všechny následující abatyše absolvovaly, se nezúčastnila. Marie Anna zemřela 19. října 1789 v Klagenfurtu a post abatyše nebyl po nějakou dobu obsazen.

Druhou abatyší se v důsledku oficiální písemné žádosti českých stavů stala 8. září 1791 dcera císaře Leopolda II. arcivévodkyně Marie Anna³⁷ (byla jmenovkyní a zároveň i neteří 1. abatyše ústavu). Slavnostního ceremoniálu instalace nové abatyše se účastnil i její bratr, budoucí císař František I.

Krátce po této slavnosti byl vydán dokument, který opětovně kodifikoval některá práva a nároky vyplývající z abatyšiny úřadu. Diplom datovaný k 21. červenci 1791 znovu potvrdil privilegovaný nárok arcivévodkyň z habsbursko - lotrinského domu na jejich vedoucí pozici v Tereziánském ústavu šlechticů. Po dohodě se stavy získaly abatyše pro své potřeby také pravidelnou rentu ve výši 20 000 zlatých ročně. Tato renta měla být připsována na jejich účet i v případě jejich dlouhodobé nepřítomnosti v Praze.

Roku 1791 korunovala Marie Anna v Praze manželku císaře Leopolda II. Marii Ludoviku Španělskou. Zajímavostí je, že nová česká královna byla současně i matkou abatyše, která jí na hlavu královskou korunu položila. Marie Anna zastávala svůj úřad téměř osmnáct let, tedy až do své smrti v roce 1809. Po příštích dvacet sedm let zůstal nejvyšší úřad Tereziánského ústavu šlechticů opět neobsazen.

V dalších letech zpravidla souviselo dosazení nové abatyše do jejího úřadu s korunovaci české královny. Tento post byl tedy spíše jen formální a na jeho praktickém výkonu se arcivévodkyně podílely pouze minimálně. Jako transparentní příklad je možné uvést jmenování nové abatyše Marie Terezie³⁸ k 31. květnu roku 1836. K její slavnostní instalaci došlo 8. září téhož roku a již o čtyři dny později korunovala

³⁶ NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv.č. 2, sign. 2, kart. 1. Dále též B. HAMANNOVÁ, *Habsburkové*, s. 276- 277.

³⁷ Marie Anna (1770 – 1809). Dcera císaře Leopolda II. a Marie Ludoviky Španělské. TAMTÉŽ, s. 277. Oficiální jmenování: NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv.č. 3, sign. 3, kart. 2.

³⁸ Marie Terezie (1816 – 1867). Nejstarší dcera arcivévodky Karla a Henrietty Nasavsko-weilburské. Po smrti matky pomáhala s výchovou svých pěti mladších sourozenců. Roku 1837 se v Tridentu provdala za Ferdinanda II., krále Obojí Sicílie. B. HAMANNOVÁ, *Habsburkové*, s. 312- 313.

Marii Annu Karolínu, choť císaře Ferdinanda I. Domněnku, že byla do tohoto úřadu dosazena pouze kvůli své čestné povinnosti, potvrzuje i fakt, že byla dne 27. listopadu 1836 své hodnosti zproštěna a krátce po té se provdala za Ferdinanda II., krále Obojí Sicílie.

Do roku 1852, který je vymezen jako horní hranice této práce, zastávaly místo abatyše Tereziánského ústavu pouze další dvě arcivévodkyně. Od roku 1839 stála v jeho čele Hermína³⁹, dcera arcivévody Josefa Antonína. V ústavu působila však velice krátce, neboť již 13. února 1842 zemřela. Na její místo nastoupila 20. března 1844 devatenáctiletá Marie Karolína⁴⁰. Z funkce však byla uvolněna výnosem Františka Josefa I. k 16. lednu 1852. Ještě v témže roce se provdala za svého bratrance, arcivévodu Rainera Ferdinanda.

4.2. Marie Anna Habsbursko- Lotrinská, první abatyše Tereziánského ústavu šlechtičen

Budoucí abatyše se narodila 6. října 1738 jako druhá z osmi dcer Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského (vévody toskánského). Při křtu dostala jméno Marie Anna Josefa, rodina pro ni však častěji užívala „famiélní“ oslovení Marianna. Měla patnáct sourozenců, mezi nimi i dva budoucí císaře a vládce podunajské monarchie Josefa II. a Leopolda II.. Se svými bratry a sestrami však neměla právě nejlepší vztahy. Obtížně vycházela například s oblíbenou dcerou Marie Terezie, Marií Kristinou. Značně komplikovaný vztah měla rovněž s bratrem Josefem. Jednou z příčin jejich sporů byla zřejmě Josefova manželka Isabela Parmská⁴¹, ke které Marianna nikdy neprojevovala sympatie.

Podle mínění blízkého okolí nebyla Marianna příliš hezké dítě a ani v dospělosti nepůsobila jako přitažlivá dívka. Dobová svědectví ji nejčastěji popisují jako ženu s podlouhlým obličejem, ostrým nosem, úzkými rty a nevýraznými očima. Na druhou

³⁹ Hermína (1817 – 1842). Dcera arcivévody Josefa Antonína a jeho druhé manželky Hermíny, kněžny z Anhalt-Bernburg-Shaumburg-Hoym. Její bratr- dvojče, byl v letech 1843- 1847 místodržícím v Čechách. TAMTÉŽ, s. 157. Dále také: F. JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung* s. 13.

⁴⁰ Marie Karolína (1825 – 1915). Dcera arcivévody Karla a Henrietty Nasavsko-weilburské. Její starší sestra Marie Terezie byla třetí abatyší Tereziánského ústavu. B. HAMANNOVÁ, *Habsburkové*, s. 292.

⁴¹ Isabella Parmská (1741 – 1763). První manželka Josefa II. Psala básně, věnovala se tělesným cvičením, zabývala se mechanikou a zajímala se o hudbu. TAMTÉŽ, s. 166 - 167.

stranu se jednalo o velice nadanou dámu. Marie Anna měla velký hudební talent a značné kreslířské i malířské vlohy. Opomenout nelze ani její znalosti v oblasti přírodních věd a numismatiky. Tak jako mnoho jejích příbuzných i ona se celý život potýkala se studiem jazyků. Potíže neměla pouze s cizími řečmi, ale značné problémy jí činil i mateřský jazyk - němčina. V korespondenci, v níž používala nejčastěji právě němčinu, je možné nalézt mnoho hrubých chyb. Stejně jako většina jejích sourozenců i ona zápasila s německou gramatikou.⁴²

Marie Anna se často potýkala s různými chorobami. Z dochovaných dokumentů lze předpokládat, že tato onemocnění byla spojena nejen s jejím křehkým zdravím, ale i se skutečností, že matka věnovala svou pozornost převážně Mariiným sourozencům, zejména Marii Kristině a Josefovi, nejstaršímu synovi a následníku trůnu.

Když bylo arcivévodkyni devatenáct let, velmi vážně onemocněla. Vysoké horečky ji oslabily natolik, že dokonce přijala v přítomnosti rodičů a sourozenců poslední pomazání. Přestože se Marie Anna nakonec uzdravila, zanechala na ní choroba trvalé následky. Nemoc, které téměř podlehl, jednalo se pravděpodobně o těžký zápal plic, zřejmě zapříčinila tuberkulózu pátěře. Ta způsobila nejprve zkřivení těla, které se nakonec změnilo na hrb. Toto znetvoření jí v budoucnu nejenom vyvolávalo značné zdravotní obtíže, ale zároveň velmi snížilo Marianiny šance na uzavření manželství. V době, ve které žila, se u žen více cenil původ, zdraví a vzhled než vzdělanost. Marie Anna se nakonec nikdy neprovdala.⁴³

Z celé rodiny měla nejbližší vztah se svým otcem Františkem Štěpánem. Pěstovali mnoho společných zálib, například rádi hráli karetní hry, o vysoké částky, milovali lov. Především je však spojoval zájem o přírodní vědy. Poté, co Marii Annu poznamenala těžká nemoc, se začala intenzivně věnovat fyzice, mechanice, zajímala se ovšem i o chemii, botaniku a po otcově smrti rozšiřovala jeho sbírku mincí a minerálů. V 18. století, kdy se přírodovědecké a intelektuální zájmy příliš necenily u mužů, natož u žen, se Marianně v odborných kruzích dostalo mnohých uznání.

Protože u arcivévodkyně se již sňatek nepředpokládal, jmenovala ji matka abatyší Tereziánského ústavu šlechtičen, který sama založila roku 1755 v Praze na Hradčanech. Za přítomnosti celého dvora byla Marie Anna 2. února 1766 slavnostně jmenována do své nové funkce, která jí ročně měla přinést dvacet tisíc zlatých. Matce

⁴² Victor- Lucien TAPIÉ, *Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství*, Praha 1997, s. 289.

⁴³ B. HAMANNOVÁ, *Habsburkové*, s. 276- 277.

sice náležitě poděkovala, ale do Prahy nikdy neodcestovala s odůvodněním, že v Praze je příliš chladné a nevlídné podnebí, které by jejímu, již tak podlomenému zdraví, neprospělo. Až do smrti Marie Terezie (29. listopadu 1780) žila Marie Anna ve Vídni.⁴⁴ Její vztah s bratrem Josefem se i nadále zhoršoval. Přesto neopustila Vídeň okamžitě po smrti matky. Přípravy na odjezd trvaly několik měsíců, protože bylo třeba rozprodat všechny sbírky a vyřešit majetkové záležitosti. Marianina bohatá knihovna byla zařazena do fondů Vídeňské univerzitní knihovny a sbírku minerálů získala univerzita v Budě.

Arcivévodkyně později přesídlila do kláštera v Klagenfurtu, kde se rozhodla žít mezi místními Alžbětinkami. Sama se však jeptiškou stát nechtěla. Marie Terezie byla rozhodně proti odchodu Marie Anny do Klagenfurtu. Tak docházelo k častým sporům. Nakonec se panovnice podvolila a rozhodnutí své dcery akceptovala. Dokonce dala na předměstí Klagenfurtu postavit palác, který měl v budoucnu Marii Anně sloužit jako trvalé sídlo. Občasné pobyty v Klagenfurtu nejprve hradila její matka, která pravidelně přispívala částkou ve výši čtyřiceti tisíc zlatých. Abatyšin příjem z Tereziánského ústavu byl mezitím pro dlouhodobou nepřítomnost zrušen.

Marie Anna sice do řádu nikdy nevstoupila, ale přizpůsobila se životu, který vedly Alžbětinky. Pravidelně se účastnila duchovních cvičení, modliteb a chodila s nimi i ke svatému přijímání. V tomto období se věnovala dobročinnosti a podílela se na realizaci řady charitativních plánů. Marie Anna sama navrhla plány na rekonstrukci nemocnice, která ke klášteru náležela, a také se jí podařilo získat i potřebné finanční prostředky.

Zdraví arcivévodkyně bylo celý život podlomeno. Roku 1783 opět překonala zápal plic. Bolesti páteře se jí však stále zhoršovaly, často trpěla kašlem a potížemi s dýcháním. Chůze se pro ni stávala stále namáhavější. V posledních letech života zůstala upoutána na pojízdném křesle.

Na podzim 1789 se stav Marianin stav výrazně zhoršil. Prudce zhubla a dýchací obtíže se ještě prohloubily. Poslední pomazání dostala 3. listopadu. Arcivévodkyně Marie Anna zemřela na svátek svaté Alžběty 19. listopadu 1789. Podle svého přání byla pohřbena, nikoli v císařské hrobce ve Vídni, jak bylo u příslušníků jejího rodu zvykem, ale v hrobce alžbětinského kláštera v Klagenfurtu.⁴⁵

⁴⁴ V. TAPIÉ, *Marie Terezie*, s. 296.

⁴⁵ F. JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung*, s. 9.

5. ŽIVOT V TEREZIÁNSKÉM ÚSTAVU ŠLECHTIČEN Z POHLEDU NORMATIVNÍCH PRAMENŮ

5.1. Pravidla přijetí

Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě, byl založen císařovnou Marií Terezií roku 1755 a sloužil jako zařízení, jehož prostřednictvím mělo třicet dcer z urozených, ale chudých rodin, získat dostatečné zaopatření pro život na úrovni, hodný jejich urozeného původu. Všechny uchazečky o místo v této prestižní instituci musely splňovat několik základních podmínek. Zřejmě nejdůležitější povinností potencionální členky ústavu bylo prokázat svůj urozený původ řádně ověřeným rodokmenem. Rodový vývod musel sahat alespoň čtyři generace do minulosti a doložit urozené předky z otcovy i z matčiny strany. Další podmínkou byl věk uchazečky. Nejnižší věková hranice pro přijetí byla stanovena na dvacet čtyři let. Výjimka však mohla být udělena slečnám, které již neměly matku ani otce. V takových případech snížila Marie Terezie předešlou hranici na osmnáct let.

Dříve než byla slečna definitivně přijata do společenství dam Tereziánského ústavu, musela absolvovat jednorocní zkušební období. Slečny měly prokázat, že jsou hodny ctí stát se členkami takové instituce, jakou byl Tereziánský ústav šlechtičen. Dále šlo o to ověřit, zda dokáží dodržovat všechna předešlá pravidla a zásady. Již v průběhu tohoto zkušebního roku byla slečnám vyplácena renta, i když pouze v poloviční výši. Povinnost absolvovat zkušební rok byla zrušena po spojení s novoměstským ústavem v roce 1787.⁴⁶

Jako určitou formu věna přinášela každá slečna do ústavu vstupní částku ve výši 200 fl. Od tohoto poplatku byla zvláštním výnosem císařovny Marie Terezie osvobozena první skupina slečen, která byla slavnostně uvedena do Tereziánského ústavu krátce po jeho založení. První dámy si také, kromě svých šatů, prádla

⁴⁶ Novoměstský ústav šlechtičen, který sídlil na bývalém Dobyčím trhu, byl v rámci josefínských reforem přestěhován do nových prostor v Revoluční ulici. Formálně a správně podléhal Tereziánskému ústavu. Dále k tomu Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, Vznik a vývoj novoměstského nemocničního centra od konce 18. století do současnosti. *Documenta Pragensia 17 - Nové Město pražské ve 14. -20. století*, Praha 1999 s. 243-259. Více ke spojení Tereziánského ústavu s Novoměstským ústavem NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 315, sign. II., kart. 6.

a stříbrných příborů, nemusely do ústavu přinést žádné další vybavení. Z věna bylo dámám pořízeno různé zařízení, jako například ložní a stolní prádlo. Pokud slečna ústav opustila, pořízené věci zůstaly v majetku instituce. V případě opotřebení nebo zničení se daná věc nahradila, většinou z rozpočtu ústavu. Z 200 fl., které slečna při svém vstupu do ústavu složila, byly hrazeny i výdaje na pohřeb. Ode dne svého uvedení do ústavu měly jeho členky právo na oslovení dáma nebo kapitulárka.

Platba „věna“ nebyla běžnou praxí, například v dámských šlechtických ústavech v Mnichově tento druh příspěvku nebyl a dámy si nepřinášely ani žádné nádoby a podobné věci. Důvodem tohoto rozdílu je skutečnost, že v mnichovských ústavech nebyla tzv. povinnost rezidence. Členky ústavu nebydlely v budově k tomu vyhrazené, ale zůstávaly s rodinou a byla jim pouze vyplácena finanční renta.⁴⁷

5.2. Předepsané modlitby

Marie Terezie byla velmi zbožná žena, a ačkoli Tereziánský ústav pro urozené slečny byl založen jako čistě světská instituce a dámy tedy neskládaly žádné církevní sliby, ve stanovách sepsaných panovnicí jasně stálo, jakých modliteb a mší se dámy mají pravidelně účastnit. Za jedinou omluvu pro neúčast na společných modlitbách se připouštěla nemoc nebo závažný důvod, pro který se dáma nenacházela dočasně v ústavu. I v případě dlouhodobé nepřítomnosti v ústavu byly dámy povinny navštěvovat mše a modlitby v místě, kde právě pobývaly. Některé mše se konaly pravidelně po celý rok, bez ohledu na období, jiné byly vázány k určitému svátku v roce.

Každý den se konala svatá mše v kostele Všech svatých, který byl Tereziánskému ústavu přidělen zakladatelkou a sloužil výhradně pro jeho potřeby. Dámy společně odříkávaly breviář i všechny ostatní modlitby, v době Velikonoc, svatodušních svátků, Vánoc a 8. prosince, kdy se slavil svátek neposkvrněného početí panny Marie, se breviář sborově zpíval.⁴⁸

Konkrétní hodina modliteb se odvíjela od ročního období. Od svátku Všech svatých (1. listopadu) až do Velikonoc se pobožné cvičení konalo každý den přesně v osm hodin ráno, v druhém „pololetí“ probíhala modlitba již od sedmi hodin. V deset hodin dopoledne byla Prima a Tercie, následoval poslech druhé svaté mše a potom

⁴⁷ Více k tomu Ch. DIEMEL, *Adelige Frauen*.

⁴⁸ NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 314, sign. I., kart. 5.

Sexta a Nona. Po třetí svaté mši se v neděli a o svátcích drželo ještě kázání. Ve tři hodiny odpoledne se chovanky scházely ke sborové modlitbě, poté proběhlo ještě požehnání a kompletář. Dále následoval růženec a loretánská litanie. Denní sborové modlitby se zakončovaly modlitbou Ave Maria. V době války bylo zvykem modlit se za krále.⁴⁹

Samozřejmostí bylo, že se členky ústavu měly možnost pravidelně vyzpovídat. K tomu účelu tu pro ně byl k dispozici vždy některý z předem vybraných členů jezuitského řádu. Dámy se mohly zpovídat kdykoli, zároveň bylo určeno i několik významných církevních svátků v roce, kdy byly zpovědi povinné pro všechny členky ústavu. Jednalo se o Zelený čtvrtek, svátek Božího těla, první den Vánoc a první den svatodušních svátků, dále také ve dny, které připadaly na oslavu světic, a v den, který byl zasvěcen památce založení Tereziánského ústavu, který byl 8. prosince, tedy ve svátek neposkvrněného početí Panny Marie.

V případě, že došlo k úmrtí některé členky, abatyše spolu se všemi dámami mrtvou oblékly a modlily se za ni. Pokud dotyčná zemřela v ústavu, konal se pohřeb v kostele Všech svatých a tělo bylo uloženo v hrobce, která byla v kostele zřízena. Náklady na pohřeb hradil Tereziánský ústav z oněch 200 zlatých, které si dáma přinesla jako „věno“.⁵⁰

5.3. Společenský život

Ústavy šlechtíčen nebyly, jak již bylo řečeno, kláštery, a proto zde platila zcela jiná pravidla, a to i ohledně možného vedení společenského života, který nebyl dámám zakazován. Vždy se však musely chovat tak, jak příslušelo jejich postavení urozených dam a členek Tereziánského ústavu.

Jedenkrát týdně měly možnost shlédnout operu. K tomuto účelu sloužila ústavu předplacená lóže v divadle. Z lóže se však neměly vzdalovat a povoleny nebyly ani návštěvy přátel v jiné části divadla.

Plesy se staly vítaným zpestřením života dam z ústavu. S ohledem na své postavení však mohly navštěvovat jen ty plesy, které byly pořádány šlechtou nebo

⁴⁹ F. JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung*, s. 98 – 99.

⁵⁰ NA, Tereziánský ústav šlechtíčen, inv.č. 314, sign. I., kart. 5.

císařským dvorem. I tato podmínka se odvíjela od skutečnosti, že dámy při těchto společenských příležitostech nezastupovaly jen sebe, ale i celý ústav.⁵¹

Žádná slečna nesměla společenské události navštěvovat sama, ale vždy v doprovodu některé další členky Tereziánského ústavu. Nazpět v budově ústavu na Pražském hradě musely být, v případě návštěvy společenské události, do jedenácté hodiny večerní. Zcela zakázány byly maškarní plesy a takové kulturní akce, kde by se nosily masky. Tato omezení neplatila pouze v případě, že se společenská událost konala přímo na císařském dvoře.⁵²

Přítomnost těchto dam na společenských akcích byla nezbytná, protože tyto události, ať už šlo o návštěvu divadla, plesu nebo prostého výletu do přírody, umožňovaly setkání osob ze stejných společenských vrstev. To dávalo dívkám naději na nalezení vhodného manžela a tím i naději na opuštění ústavu.

5.4. Oděv

V oblékání se kladl důraz na dodržování střídmosti střihu. Předepsaná byla černá barva oděvu. Ve stanovách bylo výslovně uvedeno, že nesmí být ušité ze sametu a atlasu. Oblečení muselo být cudné a nesmělo dámu příliš odhalovat. Na šatech mohly nosit malé nenápadné krajky. Povolené byly také některé šperky, jako například drobné náušnice, náhrdelníky a prsteny. Vzhledem k tomu, že pravidla ústavu nepředepisovala žádný uniformní oděv, nosily členky Tereziánského ústavu své zvláštní identifikační znamení. Symbolem členství se stala mince zobrazující z jedné strany neposkvrněné „příjetí“ panny Marie a z druhé datum založení ústavu a jméno císařovny Marie Terezie. Tuto minci nosily dámy zavěšenou na provázku přes rameno.⁵³ Abatyše tato pravidla ctíla i v případě, že se pohybovala mimo Tereziánský ústav, například na císařském dvoře.

5.5. Dočasné opuštění ústavu

Stejně jako i všechno ostatní, tak i uvolňování dam z ústavu mělo svůj řád a striktní postup. Pokud se některá z dam chtěla vzdálit z ústavu na delší dobu než jen na jeden den, musela žádat abatyši o povolení. Můžeme říci, že každá dáma měla nárok

⁵¹ TAMTÉŽ.

⁵² TAMTÉŽ. Dále také F. JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung*, s. 103.

⁵³ NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 314, sign. I., kart. 5.

na určitou „dovolenou“. Celkem tato doba, kdy se mohla slečna zdržovat mimo ústav, čítala čtyři měsíce v roce. Dámy nemusely „dovolenou“ vyčerpat každý rok. Nevyužité volné dny se jim převáděly do dalšího roku. Pokud se tedy stalo, že některá z dam tři roky po sobě ústav neopustila, mohla požádat o celoroční „dovolenou“. Na takto dlouhou nepřítomnost vydávaly abatyše nebo děkanka speciální povolení.⁵⁴

Jak vyplývá z pramenů, abatyše se při rozhodování o povolení odcestovat řídila určitými pravidly. Podle článku 30 ve stanovách ústavu musela abatyše při vydávání povolení k odcestování přihlídnout k tomu, zda v ústavu zůstane alespoň polovina všech dam, které byly jeho členkami. V případě, že tomu tak nebylo, musela žadatelka čekat, až se některá z nepřítomných dam vrátí z „dovolenky“ zpět do ústavu.⁵⁵

Opustit Tereziánský ústav směly dámy jen tehdy, kdy byla jejich žádost náležitě odůvodněna a doložena, například osobní korespondencí. Žádná z dam také nesměla odcestovat bez řádného doprovodu. Za přijatelný doprovod byli považováni blízcí příbuzní, tedy otec nebo matka, případně jiná vdaná příbuzná, nebo vdova, která slečnu v ústavu vyzvedla a doprovodila až na místo jejího pobytu. Stejný doprovod měl být slečně poskytnut i na zpáteční cestě. Všechna tato opatření byla nezbytná pro udržení dobré pověsti nejen kapitulárek, ale i ústavu.

Dámy byly povinny zanechat ještě před svým odjezdem adresu, na které se budou zdržovat. V průběhu nepřítomnosti v ústavu se musely pravidelně hlásit a to formou dopisů děkance nebo proděkance. Změnilo-li se místo, na kterém se zdržovaly, bylo jejich povinností to neprodleně ohlásit v ústavu. Pravidla vytvořená Marií Terezií pamatovala i na případy, kdy se dámy nevrátily z dovolenky v řádném termínu a stanovovaly za to jasné sankce.

Tyto tresty se vztahovaly na všechny členky, včetně abatyše, a musely být důsledně dodržovány. Pokud by se tak nedělo, měla být celá věc předána k prošetření abatyši, případně na císařský dvůr.

Pokud se dámy účastnily výletu, doprovázela je vždy nejstarší členka ústavu. Na vyjížďky mimo území města Prahy musela dohlížet vždy jedna ze čtyř nejvýše postavených dam, tedy děkanka, proděkanka nebo jedna ze dvou asistentek.

⁵⁴ V případě neobsazení úřadu, či dočasné nepřítomnosti abatyše, byla žádost předkládána děkance, která abatyši v době její nepřítomnosti zastupovala.

⁵⁵ TAMTÉŽ. Také NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 317, kart. 7.

5.6. Návštěvy v Tereziánském ústavu šlechticů

Také návštěvy, které dámy v Tereziánském ústavu přijímaly, probíhaly podle stanoveného protokolu. O návštěvě duchovní či světské osoby musela být s dostatečným předstihem informována abatyše, případně děkanka. Soukromý rozhovor mezi dámou a hosty nebyl v podstatě možný. Podle pravidel ústavu musela být během rozmluvy přítomna jedna ze čtyř výše postavených dam. Pouze v případě nejbližších příbuzných mohl být po předchozí žádosti povolen soukromý rozhovor.⁵⁶

Pro přijímání návštěv byly podle pravidel vyhrazeny tři dny v týdnu, a to mezi čtvrtou a sedmou hodinou večer. Během návštěvy byly oblečené do černých šatů bez ozdob. V době Adventu a půstu byly návštěvy omezeny pouze na dva dny v týdnu.

Setkání s přáteli či s příbuznými nemuselo nutně probíhat pouze na půdě ústavu. Slečny běžně chodily na smluvené schůzky do města. O jejich odchodu musela být informována abatyše či děkanka, která přidělila dámám odpovídající doprovod jiné členky ústavu.

Ústav směly dámy opustit maximálně čtyřikrát v týdnu a nejzazší hodina návratu byla desátá večerní. Kromě předem povolené dovolené nebylo přípustné, aby některá z dam spala mimo budovu Tereziánského ústavu.⁵⁷

5.7. Očekávané chování dam a postihy

Od každé slečny, jež se stala členkou instituce podobného charakteru, jako byl Tereziánský ústav šlechticů, se očekával určitý společenský vzorec chování. Vzorné chování a pravidelné návštěvy kostela byly předpokládánou samozřejmostí. Jakékoli porušení pravidel, nebo dopuštění se mravního poklesku bylo pochopitelně náležitě potrestáno. Nepřístojné chování, či nevhodný doprovod kárala abatyše nejprve soukromou domluvou, později veřejně před ostatními dámami v kapitule. Pokud nedošlo v chování dámy k nápravě, zastavila jí abatyše na nějakou dobu, dle vlastního uvážení v závislosti na závažnosti prohřešku, veškeré příjmy. Tyto peníze přidělila dámě, která nad provinilou měla vykonávat dohled. Pokud se předchozí kázeňské postihy minuly účinkem, byl po třech měsících od poklesku o chování dámy informován císařský dvůr.⁵⁸

⁵⁶ NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv.č. 314, sign. I., kart. 5.

⁵⁷ TAMTÉŽ.

⁵⁸ TAMTÉŽ.

Slečny však neodpovídaly pouze za své vlastní chování, ale i za jednání lidí, kteří byli v jejich službách. Sloužící měli být slušní, poctiví a zbožní. Dámy svým sloužícím musely vysvětlit, kam a kdy smějí a nesmějí, podle pravidel ústavu, vstoupit. Pokud sloužící porušili nějaké pravidlo, měli být bez varování okamžitě ze služby propuštěni. Právo propouštět sloužící personál dam měla i abatyše.

5.8. Sloužící Tereziánského ústavu šlechtičen

Tereziánský ústav šlechtičen byl svým založením komplikovanou institucí, jejíž hladký chod a každodenní provoz zajišťovala řada zaměstnanců. Ti vykonávali manuální, technické i administrativní činnosti, které vedení ústavu nebylo schopno samo obstarat. Pracoval zde například knihovník či archivář, který vyřizoval běžnou korespondenci, uschovával důležité dokumenty a udržoval pořádek v archivu. Pro zvládnutí všech prací v provozu Tereziánského ústavu byl zaměstnán vrátný, dva podomkové a jeden pomocný sluha, jehož další povinností byla zároveň péče o zahradu. Za dodržování pořádku v domě a bezpečnost předmětů potřebných k běžným církevním úkonům v kostele zodpovídal hlídač. Kromě výše uvedených povinností měl na starost ještě pravidelné obchůzky ve městě a komunikaci s poštovním úřadem. Práce spojené s údržbou kostela a přípravami některých církevních obřadů pak vykonával kostelník.⁵⁹

Od roku 1817 se Tereziánský ústav dostával do finanční tísně. Svízelná situace neumožňovala držet takový počet sloužících jako doposud a bylo nutné přistoupit k určitým personálním změnám. Ústav postupně propustil hlídače a pomocníka, který byl na krátkou dobu najat k ruce knihovníkovi a správci pro časté pochůzky. Místo pomocníka bylo zrušeno v roce 1826. O tři roky později se musel ústav obejít i bez knihovníka. Finanční problémy však nezpůsobily pouze propouštění sloužících. Významně klesl i počet chovanek, neboť po několik let nebyla uvolněná místa dam Tereziánského ústavu znovu obsazována.⁶⁰

Po překonání finančních potíží byl ve čtyřicátých letech devatenáctého století počet sloužících opět navýšen. Zaměstnání byli dva vrátní, pět sluhů, kostelník a tři podomkové. Všichni sloužící bydleli mimo budovu ústavu a kromě platu dostávali každý rok i novou livrej. Zaměstnanci měli nárok také na léky a zdarma jim byla poskytována lékařská pomoc. Stejně výhody nabízel ústav také služkám pečujícím

⁵⁹ NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 320, sign. VII, kart. 13.

⁶⁰ NA, Tereziánský ústav šlechtičen, inv.č. 320, sign. VII/ 41 – 80, kart. 13.

o dámy. Například pro ně bylo zařízeno bezplatné nemocniční lůžko ve špitálu u pražských Alžbětinek.⁶¹

5.9. Prebendy

Prebendy, jakožto finanční zajištění, byly jednou z hlavních motivací pro vstup šlechticů do Tereziánského ústavu. Příjmy jednotlivých dam se odvíjely od jejich postavení v celkové hierarchii ústavu. Podle zakládací listiny dostávala proděkanka a dvě asistentky 800 fl. Dalších 100 fl. pak bylo určeno na nezbytné výdaje spojené s oficiální korespondencí. Děkanka dostávala 1200 fl., zatím co ostatní členky ústavu 600 fl.. Tyto prostředky sloužily k výplatě služebnictva, nákup jídla, oblečení a otopu.⁶²

Čerpání prebendy začínalo dnem slavnostního uvedení do ústavu. Často ovšem docházelo ke zpoždění uvedení, a proto bylo rozhodnuto o tom, že prebenda se začne počítat již ode dne přijetí do ústavu. Platba prebendy byla zpočátku prováděna na tři měsíce dopředu a později se doba zkrátila na dva měsíce. Po roce 1789 se jednalo jen o jeden měsíc. V letech, kdy se Tereziánskému ústavu finančně dařilo, bylo děkance umožněno jednorázově rozdělit mezi dámy prostředky v hodnotě 2000 fl.. Stalo se tak například v letech 1770 a 1771.⁶³

V průběhu let se výše základní prebendy častokrát změnila, a to v důsledku růstu cen a celkové finanční situaci Tereziánského ústavu. V následující tabulce je nastíněn vývoj prebend od roku 1755, tedy od založení ústavu:

	1755	1794	1799	1804	1811	1812	1815	1835	1843
členky	600	650	750	850	600	750	800	600	800
proděkanka	800	850	950	1100	800	950	1000	800	1000
děkanka	1200	1250	1350	1350	1200	1350	1400	1200	1400

Finanční obtíže, které Tereziánský ústav šlechticů zatěžovaly po celé první desetiletí devatenáctého století, vedly k tomu, že mezi lety 1811 a 1833 došlo k pozastavení přijímání nových členek do ústavu. Kvůli vysokým cenám byly zvýšeny prebendy ještě v letech 1812 a 1815. Za oněch dvaadvacet let klesl počet dam ze třiceti na osmnáct a všem dámám byla navíc snížena prebenda na polovinu. Uvolněná místa se

⁶¹ NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv.č. 320, sign. VII, kart. 14.

⁶² NA, Tereziánský ústav šlechticů, inv.č. 1, sign. 1, kart. 1.

⁶³ F. JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung*, s. 46 – 50.

začala znovu obsazovat až v roce 1835, kdy se také ústav vrátil k původní prebendě 600 fl. pro dámy, 800 fl. pro proděkanku a dvě asistentky a 1200 fl., které dostávala děkanka. K tomu ještě patřilo 100 fl. pro představené na poštovní výdaje a příplatek 50 fl. na dopravu pro každou členku ústavu.

Tereziánský ústav měl od roku 1828 smlouvu s jedním podnikatelem o údržbě vozidel a platbě za každou jízdu dam ústavu pronajatou ekvipáží.⁶⁴ V zimě se většinou pronajímaly tři ekvipáže a v létě jen jedna. Od roku 1840, kdy se finanční situace Tereziánského ústavu zlepšila, se počet ekvipáží zvýšil v zimě na pět. V létě na dva měsíce na čtyři ekvipáže a na další dva měsíce na tři ekvipáže. Podnikateli se ročně platilo z pokladny ústavu 4000 fl. a k tomu ještě určitou malou částku platily samotné dámy za jednotlivé jízdy.

⁶⁴ Ekvipáž- označuje kočár se spřežením (vůz, vybavení vozu, oblečení kočího, služebníci, postroje, koně)

6. Závěr

Tato bakalářská práce si za svůj cíl vytkla představení doposud ne příliš známé instituce Tereziánského ústavu šlechticů, jež byl založen z iniciativy císařovny Marie Terezie. Zajímala jsem se především o období přibližně prvních sta let jeho existence. V úvodní kapitole jsem se pokusila o komparaci ústavů, které vznikaly za účelem péče o svobodné šlechticny u nás a v německých zemích. Považovala jsem za důležité ukázat alespoň na několika málo konkrétních příkladech, jak fungovaly ústavy, například v Německu, jakými pravidly se místní chovanky musely řídit, nebo, jako v případě ústavu v Oberstenfeldu, jaká byla jejich historie a práva. Do srovnání jsem zahrнула i obdobnou instituci, která existovala v Brně.

Následující části této práce se již věnují pouze Tereziánskému ústavu šlechticů. Nejprve jsem se pokusila v krátkosti přiblížit nejen jeho historický, ale také stavební vývoj, neboť jsem považovala za vhodné shrnout výsledky dosavadního bádání v této oblasti.

V další kapitole jsem se pak podrobněji věnovala nejvýše postaveným členkám Tereziánského ústavu šlechticů, tedy abatyším. Tuto přední pozici zastávaly vždy jen příslušnice Habsbursko - Lotrinského rodu, takže se jednalo o vysoce urozené ženy. Pokusila jsem se přiblížit jejich povinnosti, jako například pravidelně informovat císařský dvůr o dění v ústavu. Za důležité považuji přiblížení významného práva, které na ně bylo přeneseno, a to o práva korunovat české královny.

V závěru části týkající se nejvyšších představitelk ústavu jsem zaměřila svou pozornost na život první z nich, Marii Annu Habsbursko - Lotrinskou. Tato žena neměla kvůli svému postižení velkou naději na uzavření manželství. Zřejmě právě proto se začala zajímat o vědu a v průběhu let si získala uznání i ve společnosti, a to i v době, kdy na poli vědy mohli uspět výhradně muži. O místo abatyše Tereziánského ústavu šlechticů, do kterého ji dosadila její matka, nikdy neprojevila zájem a raději trávila čas v alžbětinském klášteře v Klagenfurtu. Ačkoliv se řádovou sestrou nikdy nestala, mezi jeptiškami se zřejmě se svým postižením vyrovnávala lépe.

Závěrečná kapitola bakalářské práce je věnována dámám, nebo-li kapitulárnkám, jak také někdy bývaly členky ústavu označovány. Nenahlížela jsem na ně však z pohledu osobních pramenů, jako jsou například deníky nebo korespondence, ale z hlediska pramenů normativních.

Pokud bychom předpokládali, že se členky ústavu opravdu striktně řídily všemi předepsanými pravidly, museli bychom dojít k závěru, že vedly vcelku jednotvárný život. Několikrát denně se účastnily pravidelných povinných modliteb v kapli Všech svatých. Případnou absenci omlouvala jen těžká nemoc. Přijímat směly pouze předem ohlášené návštěvy, a to výhradně k tomu určeném pokoji. Všem rozhovorům s hosty musela být přítomna ještě další členka ústavu. Je tedy patrné i určité omezení soukromí. Jedním z nejdůležitějších pravidel, které musely dámy dodržovat, byla povinnost trvale bydlet v budově Tereziánského ústavu. O odjezdu na delší dobu musela být informována abatyše nebo děkanka a doba, po kterou mohly být mimo ústav, byla omezena pouze na několik měsíců v roce.

Tímto je naznačen další směr, kterým by se měl ubírat následný výzkum této instituce. Vyličení života dam Tereziánského ústavu se zaměřením na jejich každodennost. Opravdu všechny tak poctivě dodržovaly předepsaný řád? Jaké byly vztahy mezi dámami? Jak vypadal běžný den členky ústavu? Pro zodpovězení těchto otázek však bude nutné dohledat prameny osobní povahy, například korespondenci, deníky atd., které po sobě zanechaly dámy Tereziánského ústavu.

7. POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

NEVYDANÉ PRAMENY

Národní archiv Praha, Tereziánský ústav šlechtičen.

VYDANÉ PRAMENY

Václav Hájek z Libočan, *Kronika Česká*, Praha 1981.

JITSCHINSKY, Ferdinand, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des K. K. Theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten: Zu dessen hundert – jähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855*, Prag 1855.

LITERATURA

DIEMEL, Christa, *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800 – 1870*, Frankfurt am Main 1998.

FROLÍK, Jan, *Bývalý Tereziánský ústav šlechtičen/čp. 2 na Pražském hradě (archeologie a stavebně historický průzkum)*, Staletá Praha 24, 2003, s. 15-28.

HAMANNOVÁ, Brigitte, *Habsburkové, Životopisná encyklopedie*, Praha 1996.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila - SVOBODNÝ, Petr, *Vznik a vývoj novoměstského nemocničního centra od konce 18. století do současnosti*, Documenta Pragensia 17 - Nové Město pražské ve 14. - 20. století, Praha 1999 s. 243-259.

KUBÍN, Antonín, *Dienzenhoferové a jejich slavná díla v království Českém*, Praha 1908.

LEDVINKA, Václav - MRÁZ, Bohumír - VLNAS, Vít, *Pražské paláce*, Praha 1995.

Ottův slovník naučný IX., Praha 1998.

Ottův slovník naučný XV., Praha 1999.

RYANTOVÁ, Marie, VOREL, Petr (edd.), *Čeští králové*, Praha - Litomyšl 2008.

TAPIÉ, Victor- Lucien, *Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství*, Praha 1997.

TOMAN, Prokop, *Slovník československých výtvarných umělců*, Praha, 1927.

TŘEŠTÍK, Dušan, *Králové a knížata zemí Koruny české*, Praha 2001.

VÁCHA, Štěpán - VESELÁ, Irena - VLNAS, Vít - VOKÁČOVÁ, Petra, *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha 2009.

VLČEK, Pavel a kol., *Umělecké památky Prahy, Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000.

WINKELHOFER, Martina, *Adel verpflichtet. Frauenschicksale in der k. u. k. Monarchie*, Wien 2009.

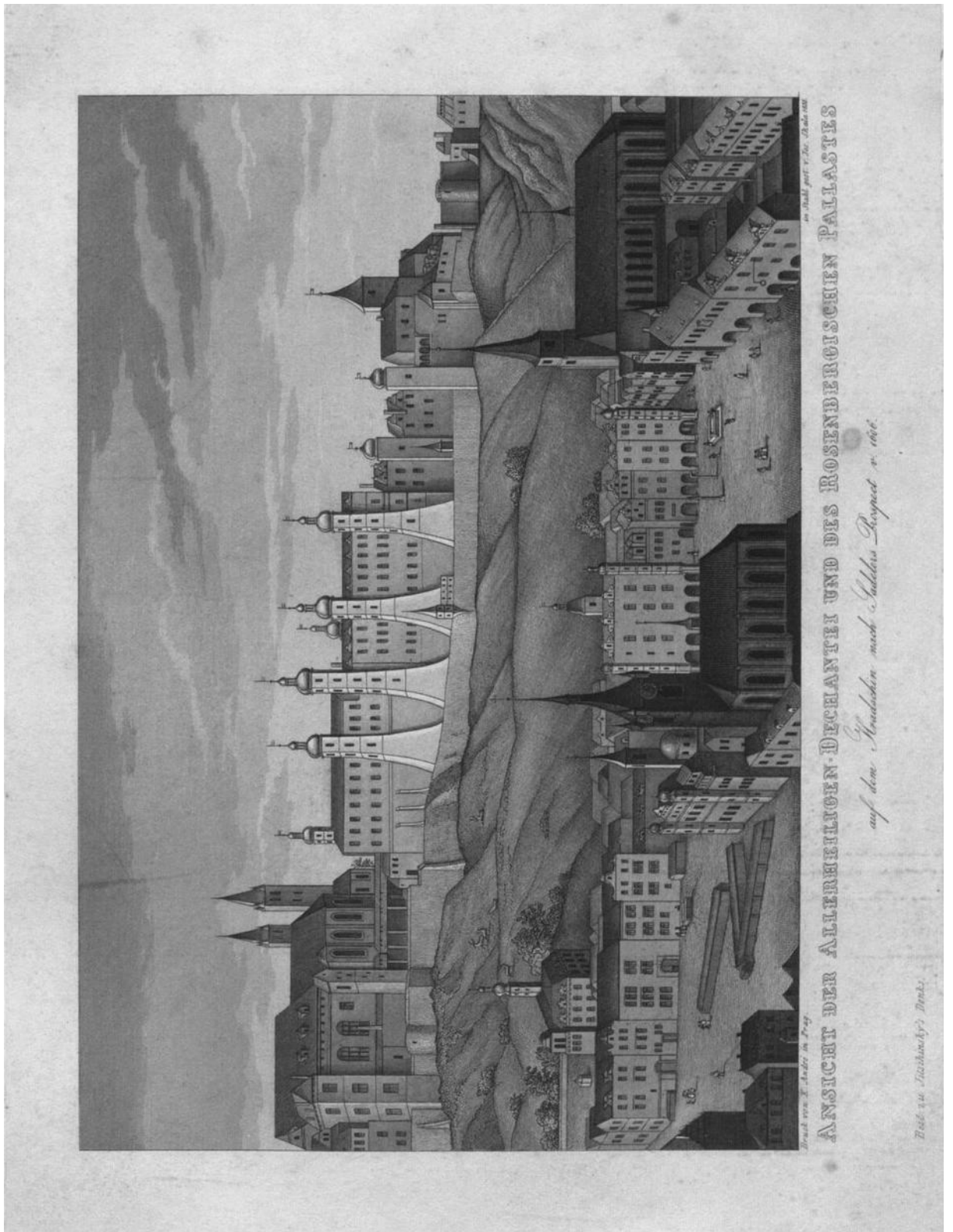
Diplomová práce

ŠTAUD, Daniel, *Edice a rozbor vybraných vývodů šlechticů Mariánské školy v Brně*, Brno 2006.

8. Seznam příloh:

- I. Pohled na komplex budov Tereziánského ústavu šlechtičien (Ferdinand JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des K.K. Theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten: Zu dessen hundert – jähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855, Prag 1855.*)
- II. Berla – insignie abatyše Tereziánského ústavu (Ferdinand JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des K.K. Theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten: Zu dessen hundert – jähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855, Prag 1855.*)
- III. Koruna- insignie abatyše Tereziánského ústavu (Ferdinand JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des K.K. Theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten: Zu dessen hundert – jähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855, Prag 1855.*)
- IV. Slavnostní přísaha abatyší Tereziánského ústavu (Ferdinand JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des K.K. Theresianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten: Zu dessen hundert – jähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855, Prag 1855.*)

Příloha I.

Příloha II.

Příloha III.

Příloha IV.

„Ich N. schwöre zu Gott dem Allmächtigen, der gebenedeyten von der Erb-Sünd unbefleckten Mutter Gottes, und allen Heiligen, dass ich der Allerdurchleuchtigst-Grossmächtigsten Fürstin, und Frauen Frauen Maria Theresia Römischen Kaiserin, als Königin zu Böhme, wie auch Dero, aus Ihro Königl. Geblüt, und Stammen nach der allerhöchst stabilirten Successions-Ordnung succedirenden Erben, und Königen zu Böhme, in dem mir anvertrauten Amt einer Abbtissin des Königl. Fräulen-Stifts zu Prag, getreu, gehorsam, und gewärtig seyn, vor allem auf die Beförderung der Ehre Gottes einen besondern Bedacht nehmen, nicht allein selbst den Statutis dieses Stifts in allem getreulich nachkommen, und nicht die mindeste Abänderung in selben gestatten, sondern auch die mir untergebene Stift-Dames zu derselben genauen Beobachtung, und allen Tugenden anhalten, und sonst alles dasjenige thun wolle, und solle, was einer Abbtissin, und Oberin eines solchen adelichen Fräulen-Stifts gebühret, und obliegt, Getreulich, und ohne Gefährde, so wahr mir Gott helfe, die gebenedeyte von der Erb-Sünd unbefleckte Mutter Gottes Maria, und alle Heiligen.“

Překlad:

„Já N. přísahám k Bohu všemocnému, dáno z dědičné viny neposkvrněné matky Boží Marie, a všech Svatých, že já nejosvícenější-nejmocnější kněžně, a paní paní Marii Terezii římské císařovně, jako královně Čech, jakož i těm, kteří jsou z její královské urozené krve, a rodů podle nejvýše pevného Successions-řádu succedirenden dědicové, a královna Čech, ve mě svěřeném úřadu abatyšce královského nadačního ústavu slečen v Praze, budu věrný, poslušný, a budu přítomen, především napomáhat v uctívání Boha, nejen podle stanov tohoto nadačního ústavu a ve všem ji budu věrně následovat, a nedovolím sebemenší změnu tohoto, nýbrž také mě poddané dámy nadačního ústavu ohledně tohoto přesně sledovat, a všechny poukazovat k ctnosti, a chci a hodlám udělat vše pro to co abatyšce, představené takového šlechtického nadačního ústavu slečen náleží, věrně a bez ohrožení budu plnit, Bůh mi buď nápomocen, dáno z dědičné viny neposkvrněná matka Boha Marie, a všichni Svatí.“